

Mieczysław Polak¹

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

ORCID: 0000-0003-3381-189X

**SYNODALNA DROGA ODNOWY PARAFII.
AKTUALNOŚĆ REFLEKSJI III POWOJENNEGO SYNODU
ARCHIDIECEZJI GNIEŹNIEŃSKIEJ**

*THE SYNODAL WAY OF PARISH RENEWAL.
TIMELINESS OF THE REFLECTION OF THE THIRD POST-WAR SYNOD
OF THE ARCHDIOCESE OF GNIEZNO*

ABSTRACT:

Synodalność to jeden z elementów tożsamości wspólnot kościelnych, a przez to i całego Kościoła. Papież Franciszek postrzega synodalność jako wyzwanie dla Kościoła w trzecim tysiącleciu chrześcijaństwa. Punktem kulminacyjnym jego troski o odnowę synodalności w Kościele jest zwołane XVI Zwyczajne Zgromadzenie Ogólne Synodu Biskupów, którego temat brzmi: „Ku Kościołowi synodalnemu: komunია, uczestnictwo i misja”. Synod został zainaugurowany w Rzymie w dniach 9-10 października 2021 r. Synodalność nie jest jednak nowym zjawiskiem. Od samego początku Kościoła posiada ona istotne znaczenie dla jego życia, dla przygotowania i podejmowania decyzji (Dz 15). Jedną z podstawowych form synodów są synody diecezjalne, do których zalicza się III Powojenny Synod Archidiecezji Gnieźnieńskiej obradujący w latach 1995-2000. Celem niniejszego opracowania

Synodality is one of the elements of the identity of ecclesial communities and thus of the whole Church. Pope Francis sees synodality as a challenge to the Church in the third Christian millennium. The culmination of his concern for the renewal of synodality in the Church is the convened XVI Ordinary General Assembly of the Synod of Bishops, whose theme is: “For a Synodal Church: Communion, Participation, and Mission”. The Synod was inaugurated in Rome on 9-10 October 2021. Synodality, however, is not a new phenomenon. From the very beginning of the Church, it has been essential for her life, for decision-taking and decision-making (Acts: 15). One of the basic forms of synods is diocesan synods. One of them is the Third Post-War Synod of the Archdiocese of Gniezno, which took place in the years 1995-2000. The aim of this study is to show the timeliness of the reflections

¹ Ks. dr hab. Mieczysław Polak – prof. UAM, profesor uczelniany w Zakładzie Teologii Praktycznej Wydziału Teologicznego UAM w Poznaniu. Prodziekan ds. nauki i kontaktów z otoczeniem społeczno-gospodarczym. Autor publikacji z zakresu teologii pastoralnej i katechetyki.

jest ukazanie aktualności refleksji synodu gnieźnieńskiego w odniesieniu do problemu odnowy współczesnych parafii. Artykuł składa się z trzech części: (1) prezentacja synodu, (2) synodalna teologia parafii, (3) model odnowy parafii. Nauczanie synodu zostało porównane ze współczesnym nauczaniem Kościoła. To porównanie potwierdziło tezę o aktualności refleksji gnieźnieńskiego synodu.

of the Synod of Gniezno in relation to the problem of renewal of contemporary parishes. The article consists of three parts: (1) the presentation of the synod, (2) the synodal theology of the parish, (3) the model of parish renewal. The teaching of the Synod has been compared with the contemporary teaching of the Church. This comparison confirmed the thesis about the topicality of the reflections of the Gniezno Synod.

Słowa kluczowe: synod, odnowa parafii, diecezja, Gniezno

Keywords: synod, parish renewal, diocese, Gniezno

Za sprawą papieża Franciszka kwestia synodalności Kościoła stała się głównym tematem, którym żyje dziś wiele wspólnot kościelnych. Bardziej niż o instytucję synodu chodzi papieżowi o synodalny sposób życia Kościoła. Franciszek stwierdza, że „droga synodalna jest drogą, której Bóg oczekuje od Kościoła trzeciego tysiąclecia”, a synodalność stanowi „konstytutywny wymiar życia Kościoła”². Synodalność realizowana jest na wielu płaszczyznach życia Kościoła. Pierwszą i podstawową płaszczyzną, na której „urzeczywistnia się praktyka synodalności” jest Kościół lokalny czy partykularny³. Synody partykularne, choć nie mają tak dużego oddziaływania na życie całego Kościoła, są jednak bardzo ważnymi wydarzeniami dla lokalnych wspólnot kościelnych. Są bowiem nie tylko recepcją kościelnego Magisterium w lokalnym kontekście życia i działalności Kościoła, ale także odczytywaniem na sposób synodalny aktualnych „znaków czasu” i poszukiwaniem adekwatnej odpowiedzi na nie przez wspólnotę lokalnego Kościoła⁴. Niniejsze opracowanie jest próbą ukazania aktualności efektów synodalnej refleksji nad parafią zawartej w Statutach III Powojennego Synodu Archidiecezji Gnieźnieńskiej (1995-2000)⁵. W kolejnych częściach opracowania zostaną przedstawione: synod gnieźnieński i jego statuty, teologiczna tożsamość parafii i wynikające z niej konsekwencje odnowy oraz postulowany w statutach synodalnych odnowiony model parafii. Nauczanie synodalne zostanie porównane ze współczesnym kościelnym Magisterium odnoszącym się do parafii.

² Por. Franciszek, Przemówienie podczas uroczystości upamiętniającej 50. rocznicę ustanowienia Synodu Biskupów, „Synodalność” konstytucyjnym wymiarem Kościoła, „L'Osservatore Romano”, wyd. polskie 11 (377) 2015, s. 4-5.

³ Por. Tamże, s. 6.

⁴ Por. Międzynarodowa Komisja Teologiczna, *Synodalność w życiu i misji Kościoła* 2018, 77-82.

⁵ *Statuty synodalne, w: III Powojenny Synod Archidiecezji Gnieźnieńskiej z okazji Milenium jej powstania* [dalej: *Statuty*], Gniezno 2005², s. 65-211.

1. III POWOJENNY SYNOD ARCHIDIECEZJI GNIEŹNIEŃSKIEJ

Praktyka synodalności w Kościołach lokalnych ma swoją bardzo długą tradycję⁶. Po II Soborze Watykańskim synodom partykularnym nadano bardzo wyraźny charakter pastoralny. Wiązało się to głównie z recepcją w Kościołach lokalnych nauczania soborowego. W okresie posoborowym w Kościele w Polsce zostało przeprowadzonych wiele synodów diecezjalnych, których głównym celem była odnowa pastoralna zgodna ze wskazaniami soborowymi⁷. Kolejnym impulsem do zwoływania synodów w Kościołach lokalnych była reforma struktur kościelnych w Polsce, dokonana na mocy bulli papieża Jana Pawła II *Totus Tuus Poloniae Populus* z 25 marca 1992 r. Papież dokonał reorganizacji diecezji i prowincji Kościoła Rzymskokatolickiego w Polsce, utworzył nowe diecezje i metropolie, potwierdził już istniejące, określił granice wszystkich diecezji i ich przynależność metropolitarą. Była to największa zmiana w organizacji Kościoła katolickiego w Polsce od czasu regulacji administracji kościelnej zarządzanej bullą Piusa XI *Vixdum Poloniae unitas* z 28 października 1925 roku⁸.

W nurt synodów diecezjalnych, które zostały zwołane po reorganizacji Kościoła w Polsce w 1992 r., wpisuje się III Powojenny Synod Archidiecezji Gnieźnieńskiej. Synod rozpoczął się 2 lutego 1995 r. Składały się na niego trzy zasadnicze etapy: wypracowanie przez komisję przygotowawczą koncepcji synodu, przygotowanie roboczych projektów uchwał w dziewięciu komisjach roboczych i ostateczne opracowanie ich przez komisję redakcyjną oraz cztery sesje plenarne synodu⁹.

Komisje robocze synodu zajmowały się następującymi kwestiami: przekazem wiary, kultem, sprawami duchowieństwa, małżeństwem i rodziną, apostołstwem wiernych świeckich, strukturami kościelnymi, życiem konsekrowanym, działalnością charytatywną i dobrami doczesnymi Kościoła. Przygotowały one schematy synodalne, które składały się z dwóch części. Pierwsza poświęcona była kwestiom ewangelizacyjnym, druga zawierała projekty uchwał synodalnych. Przygotowane w ten sposób projekty schematów były dyskutowane w różnych gremiach synodalnych, w tym w zespołach parafialnych i dekanalnych¹⁰.

Ukazane powyżej dwa etapy stanowiły przygotowanie do właściwego synodu. W czterech sesjach plenarnych uczestniczyło 130 kapłanów, 11 sióstr zakonnych i 99 świeckich. Podpisanie statutów synodalnych i zakończenie synodu miało

⁶ Por. E. Szafronowski, *Synod diecezjalny w doktrynie soborowej i jej wyraz w posoborowych synodach polskich*, „Prawo Kanoniczne” 30 (1987) nr 1-2, s. 61-75; J.M. Dyduch, *Synod diecezjalny – narzędziem odnowy Kościoła partykularnego*, „Prawo Kanoniczne” 40 (1997) nr 3-4, s. 23-36.

⁷ Por. M. Białkowski, *Odnowa posoborowa w Kościele Katolickim w Polsce w latach 1978-1989. Zarys wybranych problemów*, „Nasza Przeszłość” 130 (2018), s. 298-302.

⁸ Por. T. Wałachowicz, *Nowa organizacja Kościoła Rzymskokatolickiego w Polsce 1992 roku*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2 (1992), s. 49-58.

⁹ Por. H. Muszyński, *Słowo wprowadzające Arcybiskupa Gnieźnieńskiego*, w: *III Powojenny Synod Archidiecezji Gnieźnieńskiej*, Gniezno 2001², s. 6-7.

¹⁰ Por. Tamże, s. 6.

miejsce 8 grudnia 2000 r. Statuty weszły w życie 23 kwietnia 2001 r. Zostały one podzielone na dziewięć części: „Struktura i organizacja Kościoła Gnieźnieńskiego”, „Przekaz wiary”, „Święta liturgia”, „Posługa charytatywna”, „Małżeństwo i rodzina”, „Życie i posługa kapłanów”, „Życie konsekrowane”, „Wierni świeccy w Kościele”, „Dobra doczesne Kościoła”. Synod w swoich założeniach miał mieć charakter pastoralny, choć nie w pełni udało się ten zamiar zrealizować¹¹.

Synody partykularne, a wśród nich III Powojenny Synod Archidiecezji Gnieźnieńskiej, wpisywały się w kontekst promowanej przez Jana Pawła II potrzeby nowej ewangelizacji¹². W słowie wprowadzającym do statutów synodalnych czytamy, że „Synod pomyślany został jako kształt i forma nowej ewangelizacji, która powinna znaleźć swoje szczególne miejsce w pogłębionej refleksji synodalnej, zmierzającej do ożywienia wiary, do bardziej świadomego uczestnictwa w liturgii Kościoła, do dawania prawdziwie chrześcijańskiego świadectwa życia, do apostołskiej gorliwości duchowieństwa, wspólnot zakonnych i wiernych świeckich całego Kościoła Gnieźnieńskiego”¹³.

Kwestie dotyczące parafii *in genere* zostały zawarte w pierwszej części statutow, noszącej tytuł: „Struktura i organizacja Kościoła Gnieźnieńskiego”¹⁴, jednak wiele szczegółów dotyczących życia wspólnot parafialnych (na przykład posługa prezbiterów czy apostołstwo wiernych świeckich) zostało omówionych w innych miejscach statutow¹⁵. W niniejszym opracowaniu skoncentrujemy się na kwestiach fundamentalnych odnowy parafii, nie wchodząc w szereg szczegółów związanych z różnymi obszarami życia i działalności tych podstawowych wspólnot kościelnych.

2. TEOLOGICZNY CHARAKTER PARAFII I JEGO DUSZPASTERSKIE KONSEKWENCJE

Wskazując na teologiczny charakter parafii, synod odwołuje się głównie do adhortacji apostołskiej Jana Pawła II *Christifideles laici* [dalej: ChL]. Papież mówi w niej, że wspólnota kościelna znajduje „swoją najbardziej bezpośredni i widzialny wyraz” w życiu parafii. Ona to jest „ostatecznym umiejscowieniem Kościoła i samym Kościołem zamieszkującym pośród swych synów i córek”¹⁶. Idąc za myślą II Soboru

¹¹ Abp H. Muszyński wyjaśnia to w następujący sposób: „W pierwotnym założeniu miał to być synod pastoralny. Nie udało się tego jednak w pełni osiągnąć, chociażby z tego powodu, że na okres przygotowania Synodu przypadły dwie pielgrzymki Ojca Świętego do naszej archidiecezji, co wiązało się z ożywieniem działalności pastoralnej we wszystkich parafiach. W czasie wypracowywania wstępnych schematów synodalnych brakowało również konsultacji parafialnej”. Tamże, s. 6.

¹² Por. I. Celary, *Dzieło nowej ewangelizacji w ujęciu papieża Jana Pawła II*, „Studia Pastoralne” 2 (2006), s. 185-187.

¹³ H. Muszyński, *Słowo wprowadzające...*, s. 7.

¹⁴ *Statuty* 35-39.

¹⁵ Por. *Statuty* 313-316.

¹⁶ Por. Jan Paweł II, Adhortacja apostołska *Christifideles laici* (1988) [dalej: ChL], 26.

Watykańskiego, Jan Paweł II odchodzi od formalno-prawnego rozumienia parafii jako prostej kościelnej struktury organizacyjnej. Przytacza takie jej określenia jak: „rodzina Boża braci ożywionych duchem jedności”, „braterski i gościnny dom rodzinny”, „wspólnota wiernych”. Wyraźnie podkreśla teologiczny charakter parafii, który wyraża się głównie w tym, że jest ona „wspólnotą eucharystyczną, czyli zdolną do sprawowania Eucharystii”. Eucharystia zaś jest „żywym źródłem” wzrostu i rozwoju parafii i „węzłem doskonałej komunii”, który łączy ją z Kościołem powszechnym. Zdolność do sprawowania Eucharystii wypływa z tego, że „parafia jest wspólnotą wiary oraz wspólnotą organiczną”. Tworzą ją bowiem wierni świeccy i wyświęceni kapłani, spośród których szczególne zadanie ma proboszcz. Reprezentuje on biskupa diecezji i jest „hierarchicznym ogniwem łączącym parafię z całym Kościołem partykularnym” (por. ChL 26)¹⁷. Ta jedność parafii z Kościołem diecezjalnym nie jest tylko wymogiem organizacyjnym czy formalnym. Jest ona uwarunkowana historycznie i teologicznie¹⁸.

Sobór Watykański II wskazuje tutaj na powody owego stanu rzeczy. Podkreśla najpierw konieczność pogłębiania świadomości jedności życia liturgicznego parafii z biskupem, a następnie uzasadnia potrzebę tworzenia parafii, podkreślając fakt, że biskup w swoim Kościele nie może osobiście zawsze i wszędzie przewodniczyć całej owarzni, dlatego powinien koniecznie utworzyć grupy wiernych¹⁹. Ta jedność parafii z diecezją i biskupem wskazuje na to, że pierwszym duszpasterzem parafii jest biskup. Duszpasterze zaś spełniają swoją posługę, o ile pozostają w jedności z biskupem i go zastępują²⁰. W ten sposób parafia będzie gromadzić w jedno wszelkie występujące w jej obrębie różnorokie właściwości ludzi i wszczepiać ich w powszechność Kościoła²¹. Konsekwencje tych stwierdzeń ujmują statuty synodu następująco:

Struktura parafialna, w przeciwieństwie do diecezji, jest ustanowienia kościelnego. Nie pozbawia to jej jednak charakteru teologicznego, a zatem i skuteczności zbawczej pod warunkiem, że zachowuje ona zarówno administracyjną, jak i duchową więź z biskupem. Oznacza to z jednej strony konieczność jurysdykcyjnego podporządkowania, z drugiej zaś taki styl parafialnego duszpasterstwa, aby wierni i wspólnoty parafialne naprawdę czuli się członkami nie tylko parafii, ale i Kościoła diecezjalnego²².

¹⁷ Por. B. Biela, *Parafia miejscem urzeczywistniania się komunii Kościoła*, Katowice 2006 (Studia i Materiały Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach 28), s. 169-170.

¹⁸ Por. M. Polak, *Potrzeba odnowionej wizji parafii w świetle uchwał III Synodu Archidiecezji Gnieźnieńskiej (1995-2000)*, „Teologia Praktyczna” 3 (2002), s. 181-182.

¹⁹ Por. Sobór Watykański II, Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum concilium* (1963) [dalej: KL], 17.

²⁰ Por. Sobór Watykański II, Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium* (1964) [dalej: KK], 28.

²¹ Por. Sobór Watykański II, Dekret o apostołstwie świeckich *Apostolicam actuositatem* (1965) [dalej: DA], 10; M. Polak, *Potrzeba odnowionej wizji parafii...*, s. 182.

²² *Statuty* 35.

Z przyjętej w opisie tożsamości parafii zasady teologicznej wynika konieczność jej pastoralnej odnowy. Jak stwierdza papież Franciszek, parafia sama w sobie nie jest strukturą przestarzałą czy ułomną. Ze względu na to, iż powstaje jako „wydarzenie wiary”, a nie wyraz tylko administracyjnych ustaleń, posiada zdolność reformowania się i przystosowania do zmieniających się uwarunkowań kulturowo-społecznych. Choć nie jest „jedyną instytucją ewangelizującą”, to jednak i dziś należy jej przypisać pierwsze miejsce wśród wspólnot kościelnych²³. Należy jednak zauważyć, że struktury parafialne nie zostały ustanowione dla „krępowania dynamizmu ewangelizacyjnego” (EG 26) czy dla „zachowania stanu rzeczy” (EG 27), ale dla „misyjnego dynamizmu, przynoszącego sól i światło” (EG 29). Zdaniem Franciszka „wezwanie do rewizji i odnowy naszych parafii nie przyniosło jeszcze wystarczających owoców” (EG 28)²⁴.

Ostatnie dziesiątki lat pogłębiły dezintegrujący wpływ cywilizacyjnych przemian na tradycyjne duszpasterstwo parafialne. Parafia, zwłaszcza miejska (wielkomiejska), nie stanowi spójnej i silnej wewnętrznie jednostki społecznej. Nie obejmuje też wszystkich aktywności społecznych parafian. Duża ich część bowiem dokonuje się w przestrzeni pozaparafialnej. Stosunki społeczne, jakie zachodzą między duszpasterzami a wiernymi, między samymi wiernymi jako parafianami oraz między wiernymi a parafią, nabierają charakteru pośredniego i wtórnego. Księża stają się anonimowymi funkcjonariuszami, z którymi nawiązuje się tylko okazjonalne i dorywcze kontakty. „[...] musimy przyznać – stwierdza Franciszek – że jeśli część naszych ochrzczonych ludzi nie doświadcza swojej przynależności do Kościoła, spowodowane jest to także przez pewne mało gościnne struktury i klimat w niektórych naszych parafiach i wspólnotach albo przez biurokratyczną postawę, aby odpowiedzieć na zwykłe lub złożone problemy życia naszych ludów. W wielu miejscach aspekt administracyjny bierze górę nad duszpasterskim, jak również sakramentalizacja bez innych form ewangelizacji” (EG 63)²⁵.

Współczesna parafia została poddana różnego rodzaju przemianom. Zwłaszcza jej „terytorialna konfiguracja” jest dziś wezwana „do konfrontacji ze szczególną cechą współczesnego świata, w którym zwiększona mobilność i kultura cyfrowa poszerzyły granice istnienia. Istotnie, z jednej strony życie ludzi utożsamia się coraz mniej z określonym i niezmiennym środowiskiem, tocząc się raczej w «globalnej i zbiorowej wiosce»; z drugiej strony kultura cyfrowa nieodwracalnie zmieniła rozumienie przestrzeni, a także język i zachowanie ludzi, zwłaszcza młodszych pokoleń”²⁶. Reakcja Kościołów lokalnych na szereg przemian kulturowo-społecz-

²³ Franciszek, Adhortacja apostolska *Evangelii gaudium* (2013) [dalej: EG], 28.

²⁴ Por. M. Polak, *Misyjna odnowa parafii w nauczaniu papieża Franciszka*, w: *Duszpasterstwo w świetle nauczania papieża Franciszka*, red. D. Lipiec, Lublin 2015, s. 120.

²⁵ Por. Tamże, s. 120-121.

²⁶ Kongregacja ds. Duchowieństwa, *Nawrócenie duszpasterskie wspólnoty parafialnej w służbie misji ewangelizacyjnej Kościoła* 2020, 8. Por. na ten temat: T. Wielebski, *Wokół Instrukcji „Nawrócenie duszpasterskie wspólnoty parafialnej w służbie misji ewangelizacyjnej Kościoła”*, „Studia Elckie” 2 (23) 2021, s. 223-238.

nych i religijnych, które bardzo mocno wpłynęły na życie wspólnot parafialnych, posiadała zbyt często charakter administracyjno-organizacyjny. Z teologicznego charakteru parafii wynika jednak, że właściwa odpowiedź na wielorakie współczesne wyzwania nie powinna zostać zredukowana do zmian struktur, lecz tylko wtedy okaże się właściwa, kiedy będzie jej towarzyszyć równocześnie „dążność do coraz pełniejszej organizacji i współpracy w parafii. Zorganizowana praca wymaga nade wszystko pełniej i harmonijnej współpracy duszpasterzy pomiędzy sobą i z wiernymi świeckimi”²⁷.

Realizacja tej współpracy promującej wspólnotowy charakter parafii wymaga kilku podstawowych założeń²⁸. Pierwszym z nich jest uznanie równej godności wszystkich członków parafii. II Sobór Watykański wyraził tę podstawową zasadę życia i działalności wspólnot kościelnych następująco: „Choć niektórzy z woli Chrystusa ustanawiani są nauczycielami, szafarzami tajemnic i pasterzami innych, to jednak co się tyczy godności i wspólnej wiernym działalności około budowania Ciała Chrystusowego, prawdziwa równość panuje wśród wszystkich” (KK 32). Sobór nie pomija różnic, które wynikają z wypełniania różnych posług i zadań we wspólnocie, czy tym bardziej z przyjętego sakramentu święceń, lecz podkreśla, że te różnice nie wpływają na wspólną wszystkim ochrzczonej godność. Parafia powinna być zatem miejscem doświadczenia równej godności wszystkich ochrzczonej. Podkreśla to także III Powojenny Synod Archidiecezji Gnieźnieńskiej, stwierdzając: „Zadaniem zarówno Kościoła diecezjalnego, jak i wspólnot parafialnych jest promowanie prawdy o równej godności wszystkich ich członków”²⁹.

Konsekwencją przyjęcia wskazanej powyżej prawdy jest niewątpliwie postulowana przez synod pastoralna promocja wiernych świeckich, której owocem będzie „upodmiotowienie laikatu”. Stąd – według synodu – posługa duszpasterska „nie może ograniczać się do egzekwowania religijno-moralnych powinności czy do sprawnego i na dobrym poziomie zorganizowane świadczenia religijnych usług. Odnowiona posługa kapłańska powinna pomóc wiernym w dojściu do pełnej chrześcijańskiej dojrzałości”³⁰.

Kolejną zasadą umożliwiającą realizację wspólnotowego charakteru parafii jest zasada partycypacji. Wymaga ona stworzenia praktycznych możliwości udziału w życiu wspólnoty parafialnej, który polega nie tylko na wykonywaniu określonych poleceń, ale także na możliwości wpływania na podejmowane przez wspólnotę decyzje³¹. Sobór Watykański II dał podstawy do tworzenia, zarówno w diecezji, jak i w parafii struktur partycypacji. Są to głównie synody i rady duszpasterskie.

²⁷ Por. *Statuty* 37 § 1.

²⁸ Por. P.M. Zulehner, *Pastoraltheologie*, t. 2, *Gemeindepastoral*, Düsseldorf 1995, s. 92-104.

²⁹ *Statuty* 356.

³⁰ Tamże 315.

³¹ Por. A.-M. Höchli-Zen Ruffinen, *Partizipation hat viele Gesichter*, w: *Pfarrei in der Postmoderne? Gemeindebildung in nachchristlicher Zeit*, red. A. Schifferle, Freiburg–Basel–Wien 1997, s. 217-223.

Głównym zadaniem tych ostatnich jest „śledzenie i przemyślenie wszystkiego, co ma związek z duszpasterskimi pracami, oraz wyciąganie z tego praktycznych wniosków”³². Gnieźnieński synod zauważa także potrzebę stwarzania świeckim „możliwości podejmowania współodpowiedzialności za Kościół i współdecydowania o jego sprawach, szczególnie tych, które są charakterystyczne dla realizacji powołania świeckich”³³. Powyższe postulaty wpisują się we współczesne nauczanie Kościoła powszechnego, który we wskazaniach dla odnowy parafii stwierdza:

Dla promowania fundamentalnej roli misyjnej wspólnoty chrześcijańskiej w świecie ważne jest przemyślenie nie tylko nowego doświadczenia parafii, ale także posługi i misji kapłanów, którzy wraz z wiernymi świeckimi mają za zadanie być „solą i światłem świata” (por. Mt 5,13-14), „lampą na świeczniku” (por. Mk 4,21) ukazującą oblicze wspólnoty ewangelizacyjnej, zdolnej do odpowiedniego odczytania znaków czasu i skłaniającej do dawania spójnego świadectwa życia ewangelicznego³⁴.

Stworzenie praktycznych możliwości udziału w życiu wspólnoty jest bardzo ważne dla identyfikacji wiernych z parafią, „ponieważ identyfikacja ze wspólnotą wzrasta przez partycypację”³⁵. Wspólnotowy charakter parafii wymaga zatem także promocji identyfikacji ze wspólnotą. Chodzi tutaj o podejmowanie wszelkich działań, które będą prowadziły do większego zakorzenienia się wiernych w parafię, do której przynależą. Bardzo ważne jest tu respektowanie zasady przyjmowania sakramentów we własnej parafii czy uczestnictwa w niedzielnej Eucharystii w parafii³⁶. Działalność katechetyczna Kościoła w szkole, same szkoły katolickie czy tzw. kościoły rektorskie nie mogą sprawiać wrażenia, jakoby przynależność do wspólnoty parafialnej nie miała znaczenia. Wręcz przeciwnie, powinny one w szczególnie sposób promować identyfikację wiernych ze wspólnotą parafialną³⁷.

Gnieźnieński synod wskazuje także na bardzo istotną z punktu widzenia przemian w „terytorialnej konfiguracji” zasadę odnowy życia parafialnego. Stwierdza:

Odnowa parafii w większych ośrodkach miejskich [...] wymaga ponadto otwarcia na problemy wykraczające poza instytucjonalne ramy elementarnej struktury pastoralnej. W strefie zurbanizowanej bowiem istnieją „liczne formy religijnego oddziaływania i apostołstwa środowiskowego w dziedzinach kultury, spraw społecznych, wychowawczych, zawodowych i innych, dla których parafia nie może stanowić ośrodka ani punktu wyjścia” (ChL 26)³⁸.

Wykraczająca poza ramy parafialne działalność duszpasterska powinna być odpowiednio zsynchronizowana. Dotyczy to przede wszystkim różnych form duszpasterskich, jak: duszpasterstwa specjalistyczne, katechizacja dorosłych, studium

³² Sobór Watykański II, Dekret o pasterskich zadaniach biskupów w Kościele *Christus Dominus* (1965) [dalej: DB], 27.

³³ Por. *Statuty* 356.

³⁴ Kongregacja ds. Duchowieństwa, *Nawrócenie duszpasterskie...*, 13.

³⁵ Por. P.M. Zulehner, *Pastoraltheologie...*, s. 97.

³⁶ Por. *Statuty* 80 i 137.

³⁷ Por. M. Polak, *Potrzeba odnowionej wizji parafii...*, s. 184-185.

³⁸ *Statuty* 39.

katolickiej nauki społecznej, poradnictwo rodzinne, stały dyżur spowiedniczy, ewangelizacja za pośrednictwem mass mediów, pastoralna reakcja na wiele niepokojących i groźnych zjawisk, jak: alkoholizm, narkomania, prostytutka, pornografia, bezrobocie, bezdomność, bieda, patologie (por. *Statuty* 39). Stąd synod formułuje następujący postulat odnowy duszpasterskiej:

Nowoczesne miasto w swojej kościelnej strukturze powinno posiadać pastoralnego zwierzchnika-koordynatora, pod którego kierunkiem duszpasterze poszczególnych parafii uzgadniają swoją działalność dla zapewnienia możliwości zaspokojenia potrzeb religijnych wszystkich mieszkańców miasta oraz podejmowali inicjatywy ponadparafialne, obejmujące zadania, których parafie nie są w stanie wypełnić z uwagi na terytorialne granice [...]³⁹.

Z teologicznej istoty parafii wynika także potrzeba odnowy posługi charytatywnej. Za wzorem Chrystusa Sługi – naucza II Sobór Watykański – „Kościół darzy miłością wszystkich dotkniętych słabością ludzką, co więcej, w ubogich i cierpiących odnajduje wizerunek swego ubogiego i cierpiącego Zbawiciela, im stara się ulżyć w niedoli i w nich usiłuje służyć Chrystusowi” (por. KK 8). W swoim posłannictwie powinien on uczynić swoimi radości i problemy współczesnego człowieka, a szczególnie ubogich, prześladowanych i pokrzywdzonych⁴⁰, ponieważ „Kościół otacza szczególnym szacunkiem miłosierdzie względem ubogich i chorych oraz tak zwane dzieła miłosierdzia i wzajemnej pomocy, mające na celu niesienie pomocy w różnych potrzebach ludzkich” (por. DA 8).

Statuty synodalne poświęcają posłudze charytatywnej w parafii oddzielną część⁴¹. Szczególną rolę przypisują działalności parafialnych zespołów charytatywnych. Stosowny fragment synodalnego nauczania brzmi następująco:

Wierni poszczególnych parafii Archidiecezji powinni być formowani w poczuciu obowiązku dzielenia się z braćmi potrzebującymi. Dlatego należy im ułatwić wzięcie udziału w działalności charytatywnej Kościoła. Służą temu m.in. Parafialne Zespoły Charytatywne⁴².

3. W KIERUNKU NOWEGO MODELU PARAFII

Dla podjęcia działań zmierzających ku odnowie parafii ważne jest zarówno poznanie prawdziwego oblicza parafii, czyli jej teologicznej tożsamości, jak i rzeczywistego jej oblicza, czyli tego, na jakim etapie rozwoju się znajduje. Spośród istniejących dziś modeli duszpasterstwa parafialnego wskażemy na kilka dominujących. Pierwszym jest model „duszpasterstwa kultycznego”⁴³. Głównymi jego

³⁹ Tamże.

⁴⁰ Por. Sobór Watykański II, Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes* (1965) [KDK], 1.

⁴¹ *Statuty* 220-235.

⁴² *Statuty* 221.

⁴³ Por. A. Żądło, *Parafia w trzecim tysiącleciu*, Kielce 1999, s. 42.

cechami jest oparcie duszpasterstwa na pewnej grupie wiernych uczestniczących w sprawowaniu obrzędów. Grupa ta charakteryzuje się głównie „posłuszeństwem okazywanym zawsze duszpasterzowi” oraz przekonaniem, że żyje w otoczeniu wrogim Kościołowi, któremu należy się sprzeciwić. „Parafia żyjąca takim modelem duszpasterstwa zabiega w sposób zdecydowanie priorytetowy o zachowanie tradycji kulturowych, przeżywa je cyklicznie i czuje się zrealizowana w obrębie świątyni. Charakteryzuje ją przy tym przeświadczenie o własnej wyższości w stosunku do innych środowisk”⁴⁴. Synod, opisując ten typ parafii, stwierdza, że działalność jej nie wykracza „poza ramy świadczenia usług religijnych”⁴⁵. Taki model parafii odpowiada szczególnie tym wiernym, którzy oczekują od parafii, by „zajęła się przede wszystkim celebracją liturgiczną, akcentując bardzo mocno aspekt emocjonalny i choreograficzny funkcji liturgicznych, niestety – bez wystarczającej troski o głębsze zrozumienie tego, co się celebruje”⁴⁶. Do tego modelu duszpasterstwa parafialnego można odnieść następujące słowa papieża Franciszka:

U niektórych zauważa się ostantacyjną troskę o liturgię, o doktrynę i prestiż Kościoła, ale nie przejmują się oni rzeczywistym wprowadzeniem Ewangelii w życie Ludu Bożego i w konkretne potrzeby historii. W ten sposób życie Kościoła zamienia się w kawałek muzeum albo jest udziałem niewielu. [...] Może także przyjmować formę menedżerskiego funkcjonalizmu, pełnego statystyk, planowania i podsumowań, gdzie głównym beneficjentem nie jest Lud Boży, lecz raczej Kościół jako organizacja” (EG 95).

Inny model duszpasterstwa parafialnego – to „model duszpasterstwa autorytatywnego”. Parafia w takim modelu zbudowana jest na kształt piramidy. „Na jej szczycie stoi sam duszpasterz, który za wszystkich myśli, decyduje, pracuje i dźwiga całą odpowiedzialność za parafię. Dopiero pod nim są wszyscy inni parafianie, wśród których można wyróżnić pewne ich kategorie, w zależności od stopnia ich zaangażowania w duszpasterstwo. Można wśród nich dostrzec parafian apostołskich, czynnych, marginalnych lub nominalnych”⁴⁷. Bliskie temu modelowi jest klerykalne rozumienie Kościoła, a przez to także i parafii. Występuje w nim zdecydowany podział w Kościele na powołanych i niepowołanych, podmiot i przedmiot duszpasterstwa, na tych, którzy się troszczą i tych, którzy są tylko przedmiotem troski⁴⁸. W nim nie ma miejsca na dialog, wspólną troskę o sprawy wspólnoty, a decyzje podejmowane są na zasadzie autorytarnej pozycji i siły wynikającej z władzy duszpasterza nad wiernymi. Parafię taką charakteryzują mało gościnne struktury, biurokratyczna postawa duszpasterzy, brak zainteresowania autentycznymi problemami życia wiernych (por. EG 63)⁴⁹.

⁴⁴ Tamże, s. 43.

⁴⁵ Por. *Statuty* 38.

⁴⁶ L. Slipek, *Parafia jakiej pragnę*, Warszawa 2001, s. 25.

⁴⁷ Tamże, s. 45. Por. na ten temat: P. Wojciechowski, *Przyszłość zaczęła się wczoraj*, w: *Kościół Polski na przełomie 2000 roku*, red. T. Wołek, Warszawa 1987, s. 278-301; A. Żądło, *Jaka parafia na nasze czasy?* Kielce 1994, s. 14-17.

⁴⁸ Por. P.M. Zulehner, *Pastoraltheologie...*, s. 130.

⁴⁹ Por. M. Polak, *Potrzeba odnowionej wizji parafii...*, s. 186-187.

W powyższym kontekście postulowany przez papieża Franciszka zasadniczy nurt odnowy parafii można określić jako odnowę wspólnototwórczej tkanki parafii, której celem jest stworzenie z niej bliskiego człowiekowi środowiska „żywej komunii i uczestnictwa”, ukierunkowanego „całkowicie na misję” (EG 28). Niewątpliwie można tu zauważyć echo długiego już wołania Kościoła o odnowę wspólnot parafialnych. W ostatnich latach wyraził je Jan Paweł II między innymi w refleksji posynodalnej dotyczącej świeckich, jaką zawarł w adhortacji *Christifideles laici*. Stwierdził, że „ojcowie synodalni ze swej strony poddali wnikliwej analizie sytuację, w jakiej znajdują się aktualnie liczne parafie, nawołując do bardziej stanowczej ich odnowy” (ChL 26). Potrzebę odnowy życia parafialnego zawierają również synodalne statuty⁵⁰.

III Powojenny Synod Archidiecezji Gnieźnieńskiej daje pewne konkretne impulsy do odnowy życia parafialnego, aby „rzeczywiste oblicze parafii” stawało się bliższe jej teologicznej tożsamości. Odnowa duszpasterstwa parafialnego wymaga wypracowania nowego jej modelu, bardziej odpowiadającego współczesnemu rozumieniu Kościoła i parafii oraz społeczno-kulturowym uwarunkowaniom, w których Kościół wypełnia dziś swoją misję. „Czas już najwyższy – stwierdza Leszek Slipek – aby do świadomości wszystkich dotarła prawda, że parafia to wspólnota, a kościół parafialny jest po prostu centrum tej wspólnoty. Parafia to dom wszystkich, to namiot Boga, ustawiony pośród zwyczajnych ludzi, brama, która otwarta jest dla każdego”⁵¹.

Dla dobrego zrozumienia parafii jako wspólnoty szczególne znaczenie ma obraz Kościoła jako ludu Bożego. Jest on bardzo bliski papieżowi Franciszkowi. W adhortacji *Evangelii gaudium* stwierdza:

Ewangelizacja jest zadaniem Kościoła. Ale ten podmiot ewangelizacji jest czymś więcej niż organiczną i hierarchiczną instytucją, ponieważ jest przede wszystkim ludem zmierzającym do Boga. Chodzi z pewnością o misterium sięgające korzeniami Trójcy Świętej, ale mające swój historyczny konkret w pielgrzymującym i ewangelizującym ludzie, przekraczającym wszelki, choć konieczny, instytucjonalny wyraz (EG 111).

Chrześcijańska wspólnota nie jest kolektywnym zgromadzeniem. Jest ona ludem Bożym, który powołał Bóg i w którego centrum jest On sam. Posiada on swoją strukturę, wyposażony został w różne dary, charyzmaty i powołania, które mają być realizowane dla dobra Kościoła jako wspólnoty. Międzynarodowa Komisja Teologiczna określiła to w następujący sposób:

Eklezjologia Ludu Bożego podkreśla w istocie wspólną godność i misję wszystkich ochrzczonych w praktykowaniu zróżnicowanego i uporządkowanego bogactwa ich charyzmatów, powołań oraz pełnionych posług. [...] W kontekście eklezjologicznym, synodalność wskazuje na szczególny *modus vivendi et operandi* Kościoła, Ludu Bożego, który ukazuje i jednocześnie realizuje w sposób konkretny swoje istnienie jako

⁵⁰ Por. *Statuty* 38 i 39.

⁵¹ L. Slipek, *Parafia...*, s. 28.

komunię wtedy, gdy wszyscy jego członkowie pokonują wspólną drogę, gromadzą się jako wspólnota oraz aktywnie uczestniczą w misji ewangelizacyjnej⁵².

Synod gnieźnieński ujmuje powyższe rozważania, stwierdzając, że dziś „potrzebne są bardziej radykalne inicjatywy zmierzające do odbudowania wspólnototwórczej tkanki parafii”⁵³. Szansę na odbudowanie wspólnototwórczej tkanki parafii daje, zdaniem synodu, „wypracowana w ostatnich dziesiątkach lat koncepcja parafii jako wspólnoty wspólnot, która uzyskała oficjalną aprobatę Stolicy Apostolskiej”⁵⁴. Statuty odwołują się tutaj do dwóch tekstów, mianowicie do adhortacji apostołskiej *Christifideles laici*, gdzie czytamy:

Ażeby wszystkie te parafie mogły stanowić prawdziwe chrześcijańskie wspólnoty, władze lokalne powinny zadbać [...] o tworzenie niewielkich podstawowych wspólnot kościelnych, zwanych także wspólnotami żywymi, w których wierni mogą przekazywać sobie nawzajem Słowo Boże oraz służyć innym i praktykować miłość. Wspólnoty te są prawdziwym wyrazem kościelnej komunii i ośrodkami ewangelizacji, działającymi w łączności ze swoimi pasterzami (ChL 26).

oraz do encykliki *Redemptoris missio*, która stwierdza:

Zjawiskiem gwałtownie wzrastającym w młodych Kościołach, popieranym przez Biskupów i Konferencje Episkopatów, a niejednokrotnie uważanym za pierwszorzędne zadanie duszpasterskie, są kościelne wspólnoty podstawowe (znane także pod innymi nazwami), które dobrze zdają egzamin jako ośrodki formacji chrześcijańskiej i misyjnego oddziaływania. [...] *Są one znakiem żywotności Kościoła, narzędziem formacji i ewangelizacji, ważnym punktem wyjścia dla nowego społeczeństwa zbudowanego na fundamencie cywilizacji miłości*⁵⁵.

Wspominając o modelu parafii jako wspólnoty wspólnot, synod gnieźnieński dodaje, że „Kuralny Wydział Duszpasterstwa Ogólnego winien zadbać o zapoznanie diecezjalnego duchowieństwa ze szczegółami związanej z tym zagadnieniem problematyki, a Archidiecezjalna Rada Duszpasterska – podjąć studium tej kwestii w odniesieniu do potrzeb Archidiecezji” (Statut 38). Trzeba tu dodać, że Jan Paweł II wiązał bardzo duże nadzieje z takim modelem parafii. W swojej adhortacji *Redemptoris missio* stwierdził: „Ponieważ Kościół jest komunią, nowe tak zwane «wspólnoty podstawowe», jeśli naprawdę żyją w jedności z Kościołem, są prawdziwym wyrazem komunii i narzędziem do budowania jej w postaci bardziej pogłębionej. Z tego powodu stanowią one wielką nadzieję dla życia Kościoła” (RMs 51).

Idea parafii jako wspólnoty wspólnot wywodzi się od włoskiego jezuitę Riccarda Lombardiego (1908-1979), który już przed II Soborem Watykańskim założył tzw. „Ruch dla Lepszego Świata”. Na gruncie soborowej eklezjologii komunii opracował następnie projekt odnowy parafii, znany pod nazwą „Nowy Obraz Parafii”

⁵² Międzynarodowa Komisja Teologiczna, *Synodalność...*, 6.

⁵³ *Statuty* 38.

⁵⁴ Por. Tamże.

⁵⁵ Jan Paweł II, Encyklika *Redemptoris missio* (1990) [dalej: RMs], 51.

(*New Image of the Parish*). Według niego każda parafia powinna stać się wspólnotą wspólnot. Małe wspólnoty mają prowadzić do przezwyciężenia anonimowości utrudniającej właściwe życie wspólnoty parafialnej. Wspólnoty te stanowią jakby strukturę bazową Kościoła. Parafia łączy je wszystkie we wspólnotę wspólnot⁵⁶.

Można wyróżnić następujące etapy drogi rozwoju parafii w kierunku wspólnoty wspólnot: faza przygotowawcza; faza poszukiwania współpracowników z tzw. tygodniem braterstwa; faza ewangelizacji z synodem parafialnym; faza katechizacji z parafialnym kongresem eucharystycznym, któremu w miarę możliwości przewodniczy biskup⁵⁷. Działania te mają umożliwić: podział terytorium parafii na obszary duszpasterskie; wyłonienie spośród świeckich animatorów i koordynatorów i ich formację; powołanie do życia podstawowych wspólnot kościelnych; katechezę permanentną oraz duszpasterstwo organiczne⁵⁸.

Umieszczenie przez synod gnieźnieński działalności małych wspólnot kościelnych w kontekście duszpasterstwa parafialnego i jego odnowy odpowiada myśli papieża Franciszka zawartej w adhortacji *Evangelii gaudium*. Czytamy w niej:

Inne instytucje kościelne, podstawowe wspólnoty i małe wspólnoty, ruchy oraz inne formy stowarzyszeń stanowią bogactwo Kościoła, które Duch wzbudza dla ewangelizowania wszystkich środowisk i obszarów. Wielekroć wnoszą nowy zapal ewangelizacyjny i zdolność do dialogu ze światem, co odnawia Kościół. Ale jest bardzo wskazane, aby nie traciły kontaktu z tą tak bogatą rzeczywistością miejscowej parafii i włączały się chętnie w organiczne duszpasterstwo Kościoła partykularnego. Ta integracja sprawi, że nie pozostaną same tylko z częścią Ewangelii i Kościoła lub nie przekształcą się w koczowników pozbawionych korzeni (EG 29).

Wskazując na potrzebę odnowy parafii, III Powojenny Synod Archidiecezji Gnieźnieńskiej zawarł w swoich statutach jeszcze jeden bardzo cenny postulat, mianowicie konieczność opracowania w parafii programu duszpasterskiego: „Do istotnych zadań proboszcza należy wypracowanie przy pomocy współpracowników pastoralnego programu parafii”⁵⁹. Szczególne zadanie ma tu do spełnienia także parafialna rada duszpasterska⁶⁰.

Program duszpasterski pozwala na celowe i systematyczne prowadzenie działalności parafii oraz daje możliwość sprawdzenia jej efektów, co nie jest bez znaczenia dla owocności duszpasterstwa⁶¹. Głównymi źródłami dla wypracowania programu

⁵⁶ Por. M. Kudelka, „System parafialnych komórek ewangelizacyjnych” jako nowa propozycja dla duszpasterstwa, Katowice 2008 (Studia i Materiały Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach 43), s. 55-57; Więcej na ten temat: *Od Masy do Ludu Bożego. Projekt duszpasterski odnowy parafii*, oprac. M. Nowak, Warszawa 1994; A. Żądło, *Jaka parafia na nasze czasy?* Kielce 1994; A. Fallico, *Projekt parafii jako wspólnoty wspólnot w świetle „Christifideles laici” Jana Pawła II*, Kielce 1995.

⁵⁷ Por. P.M. Zulehner, *Pastoraltheologie...*, s. 143-144.

⁵⁸ Por. B. Biela, *Parafia...*, s. 558-559.

⁵⁹ Statuty 37 §2.

⁶⁰ Por. Statuty 42 §1.

⁶¹ Por. J. Gut, *Planowanie w duszpasterstwie parafialnym*, Kraków 2021, s. 83-97.

duszpasterskiego parafii są: statuty synodu, ogólnopolski i diecezjalny program duszpasterski, a także powizytacyjne wskazania biskupa. Każdy program duszpasterski powinien zawierać podstawowe elementy, takie jak: cele, szczegółowe zadania, które mają prowadzić do osiągnięcia tychże celów, zamierzony czas realizacji, odpowiedzialne osoby oraz sposoby weryfikacji, jak realizowany jest program⁶². W wypracowaniu programu duszpasterskiego dla parafii powinien służyć pomocą Kurialny Wydział Duszpasterstwa Ogólnego. Cenne byłoby też uwzględnienie doświadczeń, jakie mają inne Kościoły w zakresie tzw. doradztwa parafialnego⁶³.

ZAKOŃCZENIE

Synodalność należy do istoty życia Kościoła. Powinna być zatem realizowana na różnych jego płaszczyznach – ogólnokościelnej, lokalnej (diecezjalnej) i parafialnej. W jej urzeczywistnianiu chodzi bardziej o kształtowanie „duchowości synodalnej” aniżeli o tworzenie synodalnych struktur. Same struktury, w ramach których działają osoby nieukształtowane w duchu synodalności, nie będą prowadziły do promowania właściwego dla Kościoła stylu życia. III Powojenny Synod Archidiecezji Gnieźnieńskiej był dobrym doświadczeniem synodalnej drogi, którą podążali wierni świeccy wraz z duchownymi. Konieczność kontynuowania tej drogi została w dokumentach synodalnych ujęta następująco:

Odnawiający się Kościół Gnieźnieński w nader istotnym sensie potrzebuje zrozumienia tej podstawowej prawdy, że tylko Kościół żywy, a więc złożony z ludzi, którzy świadomie i wielkodusznie podejmą wypływające z chrześcijańskiego powołania zadania, może być naprawdę życiodajny, czyli stanowić skuteczny znak zbawienia. Na obecnym etapie to zrozumienie jest potrzebne zwłaszcza duszpasterzom, którym II Sobór Watykański uznał za wskazane przypomnieć, „iż nie po to zostali ustanowieni przez Chrystusa, aby całe zbawcze posłannictwo w stosunku do świata wziąć na siebie samych, lecz ich zaszczytnym obowiązkiem jest tak sprawować opiekę pasterską nad wiernymi i tak uznawać ich posługi i charyzmaty, aby wszyscy oni pracowali zgodnie, każdy na swój sposób, dla wspólnego dzieła” (KK 30)⁶⁴.

Wykazana w powyższym opracowaniu aktualność refleksji III Powojennego Synodu Archidiecezji Gnieźnieńskiej wskazuje na potrzebę dalszego wcielania w życie synodalnych wskazań, aby to, co zostało odczytane w mocy Ducha Świętego przez Kościół gnieźnieński, nie pozostało w sferze postulatów, lecz przyczyniało się do rzeczywistego rozwoju wspólnot kościelnych.

⁶² Por. P.M. Zulehner, *Pastoraltheologie...*, s. 191-192.

⁶³ Por. M. Polak, *Potrzeba odnowionej wizji parafii...*, s. 190-191.

⁶⁴ T. Makowski, *Wprowadzenie teologiczno-pastoralne do Synodu*, w: *III Powojenny Synod Archidiecezji Gnieźnieńskiej z okazji Milenium jej powstania*, Gniezno 2005², s. 17.

BIBLIOGRAFIA

- Białkowski M., *Odnowa posoborowa w Kościele Katolickim w Polsce w latach 1978-1989. Zarys wybranych problemów*, „Nasza Przeszłość” 130 (2018), s. 263-323.
- Biała B., *Parafia miejscem urzeczywistniania się komunii Kościoła*, Katowice 2006 (Studia i Materiały Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach 28).
- Celary I., *Dzieło nowej ewangelizacji w ujęciu papieża Jana Pawła II*, „Studia Pastoralne” 2 (2006), s. 182-192.
- Dyduch J.M., *Synod diecezjalny – narzędziem odnowy Kościoła partykularnego*, „Prawo Kanoniczne” 40 (1997) nr 3-4, s. 23-36.
- Fallico A., *Projekt parafii jako wspólnoty wspólnot w świetle „Christifideles laici” Jana Pawła II*, Kielce 1995.
- Franciszek, Adhortacja apostolska *Evangelii gaudium* (2013).
- Franciszek, Przemówienie podczas uroczystości upamiętniającej 50. rocznicę ustanowienia Synodu Biskupów „Synodalność” konstytucyjnym wymiarem Kościoła, „L'Osservatore Romano”, wyd. polskie 11 (377) 2015, s. 4-8.
- Gut J., *Planowanie w duszpasterstwie parafialnym*, Kraków 2021.
- Höchli-Zen Ruffinen A.-M., *Partizipation hat viele Gesichter*, w: *Pfarrei in der Postmoderne? Gemeindebildung in nachchristlicher Zeit*, red. A. Schifferle, Freiburg–Basel–Wien 1997, s. 217-223.
- Jan Paweł II, Adhortacja apostolska *Christifideles laici* (1988).
- Jan Paweł II, Encyklika *Redemptoris missio* (1990).
- Kongregacja ds. Duchowieństwa, *Nawrócenie duszpasterskie wspólnoty parafialnej w służbie misji ewangelizacyjnej Kościoła* (2020).
- Kudelka M., „System parafialnych komórek ewangelizacyjnych” jako nowa propozycja dla duszpasterstwa, Katowice 2008 (Studia i Materiały Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach 43).
- Makowski T., *Wprowadzenie teologiczno-pastoralne do Synodu*, w: *III Powojenny Synod Archidiecezji Gnieźnieńskiej z okazji Milenium jej powstania*, Gniezno 2005², s. 13-63.
- Międzynarodowa Komisja Teologiczna, *Synodalność w życiu i misji Kościoła* (2018).
- Muszyński H., *Słowo wprowadzające Arcybiskupa Gnieźnieńskiego*, w: *III Powojenny Synod Archidiecezji Gnieźnieńskiej*, Gniezno 2001², s. 5-7.
- Nowak M. (oprac.), *Od Masy do Ludu Bożego. Projekt duszpasterski odnowy parafii*, Warszawa 1994.
- Polak M., *Misyjna odnowa parafii w nauczaniu papieża Franciszka*, w: *Duszpasterstwo w świetle nauczania papieża Franciszka*, red. D. Lipiec, Lublin 2015, s. 117-129.
- Polak M., *Potrzeba odnowionej wizji parafii w świetle uchwał III Synodu Archidiecezji Gnieźnieńskiej (1995-2000)*, „Teologia Praktyczna” 3 (2002), 179-191.
- Slipek L., *Parafia jakiej pragnę*, Warszawa 2001.
- Sobór Watykański II, Dekret o apostołstwie świeckich *Apostolicam actuositatem* (1965).
- Sobór Watykański II, Dekret o pasterskich zadaniach biskupów w Kościele *Christus Dominus* (1965).

- Sobór Watykański II, Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium* (1964).
- Sobór Watykański II, Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum concilium* (1963).
- Statuty Synodalne*, w: *III Powojenny Synod Archidiecezji Gnieźnieńskiej z okazji Milenium jej powstania*, Gniezno 2005², s. 65-211.
- Sztafrowski E., *Synod diecezjalny w doktrynie soborowej i jej wyraz w posoborowych synodach polskich*, „Prawo Kanoniczne” 30 (1987) nr 1-2, s. 61-75.
- Walachowicz T., *Nowa organizacja Kościoła Rzymskokatolickiego w Polsce 1992 roku*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2 (1992), s. 49-58.
- Wielebski T., *Wokół Instrukcji „Nawrócenie duszpasterskie wspólnoty parafialnej w służbie misji ewangelizacyjnej Kościoła”*, „Studia Ełckie” 2 (23) 2021, s. 223-238.
- Wojciechowski P., *Przyszłość zaczęła się wczoraj*, w: *Kościół Polski na przełomie 2000 roku*, red. T. Wołek, Warszawa 1987, s. 278-301.
- Zulehner P.M., *Pastoraltheologie*, t. 2: *Gemeindepastoral*, Düsseldorf 1995.
- Żądło A., *Jaka parafia na nasze czasy?* Kielce 1994.
- Żądło A., *Parafia w trzecim tysiącleciu*, Kielce 1999.